

יעקב שביט

מקהלת ארזי הלבנון שרה בצרפתית

הארץ, תרבות וספרות, 9.7.21

על עצי הארזים של המשורר הצרפתי למרטין והארז שגדל בגן ביתו של שטובריאן

בשנים 1832-1833 ערך המשורר הרומנטי והמדינאי הצרפתי אלפונס מארי לואי דה-למרטין מסע בלבנט בלוויית אשתו ובתו בת העשר ז'ולי, שמתה בביירות. בשנת 1835 ראה אור ספר המסעות שלו ששמו מעיד על תוכנו: "זיכרונות, רשמים, מחשבות ונופים בעת מסע במזרח". כמו רבים לפניו ואחריו התרשם למרטין מארזי לבנון שראה בהר הלבנון, שאותם כינה "ארזי שלמה".

את רשמיו תיאר אחרי שובו לצרפת בשיר "מקהלת ארזי הלבנון", שבו הארזים פונים לרוחות הים והסערה ואומרים להן שלא יצליחו לשבור אותם או לעקורם: "נשרים שמעל ראשינו, / אמרו לרוחות העזות / כי אנו עומדים איתן מולן / נטועים חזק באדמה / ושליטי הגלים / רק ילטפו את עלינו... / בני הסלע אנחנו, יד אלוהים נטעה אותנו / אנחנו הכתר הירוק" (תרגום מצרפתית בתרגום חופשי דני שרביט). הארזים של למרטין גם מתגאים בכך שאלוהים נטע אותם בפסגת גן עדן ובזכותם ניצל המין האנושי, שהרי תיבת נח נבנתה מהם, ואחר כך גם ארון הברית, מקדש שלמה והצללב של ישו.

למרטיין כבר ראה מן הסתם ארז לבנון בגן הבוטני בפאריס, ואולי ראה ארז לבנון צעיר כשטיפס על גדר ביתו של שטובריאן שהיה הסופר הנערץ עליו. בכל מקרה, לא דומה מראהו של ארז אחד למראה של יער של מאות ארזים. בספר המסע הוא מספר איך עלה בלוויית כמה פרשים ערבים לפסגה המושלגת של הר הלבנון וראה שם את הארזים, יצירי האל שעדיין מרשימים את בני האדם בהודם, ואלה, הוא כותב, ירכינו ראש לפני ארזי הלבנון, ינשקו את גזעיהם ויקבלו השראה לשירה נשגבת.

ארזי הלבנון הם אפוא סמל לעוצמה על-זמנית העומדת מול איתני הטבע, אבל דומה שיער הארזים מסמל גם את למרטיין, שנאלץ להתגבר על הטרגדיה שפקדה אותו בלבנון ושאותה תיאר בפואמה "נפילת המלאך". בפואמה הוא חולם על ז'ולי, בתו המתה, בזרועותיו בגת שמנים; פואמה ש"מקהלת ארזי הלבנון" היא חלק ממנה.

כשלושים שנה אחרי למרטיין, בשנים 1863-1864, הגיע הכומר וחוקר הטבע האנגלי הנרי בייקר טריסטראם לארץ ישראל. בספרו "מסע בארץ ישראל" (תרגום ח' בן-עמרם) הוא מתאר בעיקר את מיני העופות שמוצאים מסתור בין ענפי ארזי הלבנון ואת הרוח השורקת בין הענפים, "ונדמה שהיא משפיעה צלילי הוד ויראה ומכריזה כי אלה הם 'עצי ה' ארזי הלבנון אשר נטע'. במקום כזה יכולנו להבין את רוח האמונה הטפלה, שפיתתה את העם הנבחר לבנות מזבחות ובמות 'על כל גבעה ותחת כל עץ רענן'" (הוא טעה כאן, שכן המקרא מתייחס לאלונים, לאלה וכדומה). תפוצת הארז היתה כה נרחבת, כותב טריסטראם, ולכן השימוש בו כמשל מובן.

טריסטראם מביא את דברי הנביא יחזקאל המכוונים לפרעה, המדמה עצמו ל"אשור ארז בלבנון יפה ענף וחרש מצל וגבה קומה... כל עץ בגן אלהים לא דמה אליו ביופיו", ומתפאר בקומתו, "לכן פה אָמר אֲדֹנָי ה' יַעַן אֲשֶׁר גָּבַהֶתָּ בְּקוֹמָהּ וַיִּתֵּן צִמְחָתָהּ אֶל בֵּין עֲבוֹתַיִם וְרָם לְבָבוֹ בְּגִבָּהּ. וַאֲתַנְהוּ בְּיַד אֵיל גִּזְיִם" (יחזקאל ל"א י"א).

רק במקרה אחד ארז הלבנון מופיע במקרא כדימוי חיובי: "צדיק כתמר יפרח כאֶרֶז בְּלִבְנוֹן יִשְׁגָּה" (תהלים צ"ב י"ג)

לשימוש בארזים כמטפורה יש לכן שתי פנים: הם סמל להדר וחוסן מצד אחד, והם אויב משתחזק מצד אחר: "הִנֵּה הָאָדוֹן ה' צָבָאוֹת מְסַעֵף פְּאֶרֶה בְּמַעְרָצָה וְרָמִי הַקּוֹמָה גְּדוּעִים וְהַגְּבִהִים יִשְׁפְּלוּ. וְנִקְף סִכְכֵּי הַיַּעַר בַּבְּרָזָל וְהַלְבָּנוֹן בָּאֵדִיר יִפֹּל" (ישעיה י"א ל"ג-ל"ד); "פֶּתַח לְבָנוֹן דִּלְתִּיָּהּ וְתֹאכַל אֵשׁ בְּאֶרְצָהּ. הִילַל בְּרוֹשׁ כִּי נָפַל אֶרֶז (זכריה י"א א'-ב'); וכן "קוֹל ה' שָׁבַר אֶרְצִים וַיִּשְׁבֹּר ה' אֶת אֶרֶץ הַלְבָּנוֹן. וַיִּרְקְדִם כְּמוֹ עֵגֶל לְבָנוֹן" (תהלים כ"ט ה'-ו').

אם בספרות המסופוטמית יער ארזי לבנון הוא משכנם של אלים ואלות, בתרבות העברית הקדומה ארז הלבנון אינו עץ קדוש ואינו מסמל את עם ישראל, אלא בדרך כלל את אויביו: "וְאֶנְכִּי הִשְׁמַדְתִּי אֶת הָאֲמָרִי מִפְּנֵיהֶם אֲשֶׁר כָּגִבֶה אֶרְצִים גָּבְהוּ וְחֹסֶן הוּא כְּאֲלוֹנִים וְאֲשַׁמִּיד פְּרִיֹ מִמֶּעַל וְשִׁרְשִׁיו מִתַּחַת" (עמוס ב' ט').

חוסנו של הארז מודגש כדי להעצים את מפלתו. כך מדמה יהואש מלך ישראל את אמציהו מלך יהודה לחוח החלש המתגרה בחזק ממנו, מלך ישראל: "הַחֹחַ אֲשֶׁר בְּלִבְנוֹן שָׁלַח אֶל הָאֶרֶז אֲשֶׁר בְּלִבְנוֹן" (מלכים ב' י"ד ט'-י). גם כוחו של אלוהים בא לידי ביטוי בשלטונו על ארזי הלבנון: "כִּי יוֹם לַה' צָבָאוֹת עַל כָּל גֹּאֵה וְרָם וְעַל כָּל נֶשֶׂא וְשָׁפֵל. וְעַל כָּל אֶרֶץ הַלְבָּנוֹן הַרְמִים וְהַנְּשָׂאִים" (ישעיהו ב' י"ב-י"ג).

בכל מקרה, חורשות הארזים מתדלדלות, כותב טריסטאם, לא בגלל סופות ורוח ולא בגלל שריפות, אלא בגלל שהעצים נכרתים להסקה. דלדול שנמשך גם בדורות הבאים.

פרנסואה דה שטובריאן צילום: Muse d'Histoire de la Ville

רק במקרה אחד ארז הלבנון מופיע במקרא כדימוי חיובי: "צדיק כְּתֹמֵר יִפְרֹחַ כְּאַרְז בְּלִבְנוֹן יִשָּׁגָה" (תהלים צ"ב י"ג). בהשראתו אולי מתואר רב רבינא הנפטר כארז: "אם בארזים נפלה שלהבת — מה יעשו אזובי הקיר?"

פרנסואה רנה דה שטובריאן, סופר ומדינאי צרפתי, ערך בשנים 1806-1807 מסע בארצות הים התיכון ובהן ארץ ישראל. בספרו "מסע מפאריס לירושלים", המשופע תיאורי טבע, נזכר ארז הלבנון רק בהקשר של ירושלים. כששב לצרפת נטע שטובריאן בגן האחוזה שקנה ב"עמק הזאבים-Vallée-Aux-Loups), כעשרה ק"מ מדרום לפאריס, ליד הכפר Aulnay, צמחים ועצים שהזכירו לו את מסעותיו, ובהם ארז הלבנון, העומד בגן עד היום.

בספר המסעות הוא אינו מזכיר את הארז הלבנוני, ששתיל שלו היה יכול לקבל מכמה מארזי לבנון שכבר היו בצרפת. השניים הראשונים הגיעו לצרפת מאנגליה: לפי המסופר היה זה חוקר הטבע Bernard de Jussieu שהביא את שני השתילים הראשונים ב-1734 והם ניתנו לו בתקווה שיקמלו בדרך. אחד מהם נשתל בגן הבוטני והאחר הובא למשתלת המלך ומנהלה, דניאל-שארל טרודן (Trudaine) שתל אותו בגנו מחוץ לפאריס.

בעיני שטובריאן ארז לבנון לא היה משל או סמל אלא עץ נוי מצל המתנשא לגובה ומאריך ימים. ב-1817, כשנאלץ למכור את הבית והגן ועבר להתגורר בבולבאר רספאיי, שתל גם שם ארז לבנון. לימים הוקם במקום המוזיאון לאמנות מודרנית. הארז שעמד גאה בשער המוזיאון נכנע לפגעי הבנייה במקום, ובשנה שעברה נכרת.

בשנת 1992 גם עלה באש הארז ביער הארזים שעליו נקבע שלט לזכר ביקורו של למרטין ("ארז למרטין") מפגיעת ברק, ומשרידיו הוקם פסל. כשישים שנה קודם לכן, בשנת 1935, הפילה סערה את ארז הלבנון שהגיע לפאריס בשנת 1737. למרטין טעה אפוא: גם ארזים נופלים בסופה.

*אי-שם בשנות השמונים של המאה שעברה לקחו אותי רזיה וקלוד ג'סלסון לראות את ארז הלבנון של שטובריאן. תודתי לרזיה על העזרה אז ועכשיו.